

ЯВОРСЬКА Л.Л.,кандидат юридичних наук,
викладач кафедри правоохоронної
діяльності*(Навчально-науковий юридичний
інститут Карпатського національного
університету імені Василя Стефаника)*
ORCID ID: 0009-0007-4942-2107

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.78>**ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА МЕХАНІЗМИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ,
ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ**

У статті комплексно досліджено правові засади та механізми відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України. Підкреслено, що наслідки війни мають безпрецедентний масштаб для сучасної Європи: за даними міжнародних організацій, сума прямої шкоди оцінюється у сотні мільярдів доларів США, а загальні збитки можуть сягати трильйонів. Акцентовано увагу на необхідності формування ефективної багаторівневої системи репарацій, яка включає як національні, так і міжнародні інструменти.

Проаналізовано міжнародно-правові засади відповідальності держави-агресора. Встановлено, що обов'язок повної репарації випливає з норм міжнародного гуманітарного та загального міжнародного права. Підкреслено значення доктрини повної репарації (*status quo ante*), закріпленої у рішенні Постійної палати міжнародного правосуддя у справі «Завод в Хорзуві» (1928). Показано, що міжнародна спільнота вже визнала зобов'язання російської федерації компенсувати збитки, що підтверджено резолюцією ГА ООН ES-11/5 (2022) та створенням у 2023 р. Міжнародного реєстру збитків (RD4U) під егідою Ради Європи.

Окреслено національні правові механізми. Відзначено, що Україна закріпила принцип відповідальності держави-агресора у Законі «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (2014), водночас розгорнула власні програми компенсації для громадян. Проаналізовано положення Закону № 2923-IX (2023) щодо компенсації знищеного житла та програму «Відновлення». Підкреслено, що ці інструменти мають переважно тимчасовий характер і фінансуються коштом України, але інтегровані з майбутнім міжнародним режимом репарацій.

Досліджено судову практику. Виокремлено новаторську позицію Верховного Суду України (постанови 2022 р.), якою визнано відсутність у РФ права посилалися на юрисдикційний імунітет у справах про відшкодування воєнної шкоди. Наголошено, що ці рішення мають доказове значення для міжнародних процесів.

Зроблено висновок, що ефективне відшкодування можливе лише за рахунок ресурсів держави-агресора та за умови консолідованої підтримки міжнародної спільноти. Україна фактично формує нову модель репарацій у XXI ст., яка поєднує індивідуальну кримінальну відповідальність (через спеціальний трибунал) і матеріальну відповідальність держави (через міжнародний компенсаційний

механізм). Успішна реалізація цієї моделі стане важливим прецедентом для розвитку міжнародного права та системи колективної безпеки.

Ключові слова: збройна агресія, репарації, відшкодування шкоди, міжнародний компенсаційний механізм, юрисдикційний імунітет, Міжнародний реєстр збитків (RD4U), спеціальний міжнародний трибунал.

Yavorska L.L. Legal framework and mechanisms for compensation of damage caused by the armed aggression of the russian federation against Ukraine

The article provides a comprehensive study of the legal framework and mechanisms for compensation of damage caused by the armed aggression of the russian federation against Ukraine. It is emphasized that the consequences of the war are unprecedented in scale for modern Europe: according to international organizations, the amount of direct damage is estimated at hundreds of billions of US dollars, while total losses may reach trillions. Particular attention is drawn to the need to develop an effective multi-level system of reparations, which should combine both national and international instruments.

The international legal foundations of the aggressor state's liability are analyzed. It is established that the obligation of full reparation derives from the norms of international humanitarian law and general international law. The significance of the doctrine of full reparation (*status quo ante*), enshrined in the judgment of the Permanent Court of International Justice in the *Chorzów Factory* case (1928), is highlighted. It is demonstrated that the international community has already recognized the russian federation's obligation to compensate for damages, as confirmed by UN General Assembly Resolution ES-11/5 (2022) and the establishment in 2023 of the International Register of Damage (RD4U) under the auspices of the Council of Europe.

The national legal mechanisms are outlined. It is noted that Ukraine established the principle of the aggressor state's responsibility in the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" (2014), while also introducing its own compensation programs for citizens. The provisions of Law No. 2923-IX (2023) on compensation for destroyed housing and the "eRecovery" program are analyzed. It is stressed that these instruments are mainly temporary and financed by Ukraine's own resources but are integrated into the future international reparations regime.

The judicial practice is examined. The innovative position of the Supreme Court of Ukraine (decisions of 2022) is highlighted, recognizing the absence of the russian federation's right to invoke jurisdictional immunity in cases concerning war-related damages. It is emphasized that these judgments are of evidentiary value for international proceedings.

It is concluded that effective compensation is possible only through the resources of the aggressor state and with the consolidated support of the international community. Ukraine is, in fact, shaping a new model of reparations in the 21st century, combining individual criminal liability (through a special tribunal) and state material liability (through an international compensation mechanism). The successful implementation of this model will constitute an important precedent for the development of international law and the global collective security system.

Key words: armed aggression, reparations, compensation of damage, international compensation mechanism, jurisdictional immunity, International Register of Damage (RD4U), special international tribunal.

Актуальність проблеми. Проблема відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України, є однією з основних як у національному, так

і в міжнародному правопорядку. Масштаби руйнувань, людських втрат і економічних збитків, спричинених війною, є безпрецедентними для сучасної Європи. За оцінками міжнародних організацій, загальна сума прямих збитків уже вимірюється сотнями мільярдів доларів США, а загальні економічні втрати можуть сягати трильйонів. В умовах триваючої агресії постає не лише гуманітарне, але й комплексне правове завдання – забезпечити справедливе та ефективне відшкодування шкоди жертвам війни та створити умови для відновлення зруйнованої інфраструктури і соціально-економічної системи держави.

Актуальність проблеми обумовлена також необхідністю формування дієвих механізмів притягнення держави-агресора до матеріальної відповідальності. Попри наявність установлених міжнародно-правових принципів, передусім доктрини повної репарації, на практиці реалізація права на компенсацію стикається з численними викликами: від обмежень юрисдикційного імунітету до відсутності усталеного міжнародного механізму стягнення. Водночас саме Україна сьогодні фактично перебуває на передньому плані розроблення нових підходів до репарацій у XXI столітті, поєднуючи внутрішні програми допомоги громадянам із формуванням міжнародного компенсаційного механізму та ініціативою створення спеціального трибуналу для злочину агресії.

Таким чином, дослідження правових засад та механізмів відшкодування воєнної шкоди є вкрай актуальним як для розвитку національної правової системи, так і для вдосконалення міжнародного правопорядку, оскільки його результати матимуть значення не лише для України, а й для формування прецеденту притягнення агресора до відповідальності в умовах сучасних збройних конфліктів.

Мета статті – комплексний правовий аналіз засад та механізмів відшкодування шкоди, завданої збройною агресією російської федерації проти України, з урахуванням норм міжнародного гуманітарного та загального міжнародного права, положень національного законодавства України та актуальної судової практики. Особливу увагу приділено дослідженню функціонування національних програм компенсації, формуванню міжнародного компенсаційного механізму та ініціативи створення спеціального міжнародного трибуналу. На основі проведеного аналізу визначаються перспективи забезпечення ефективної реалізації права жертв війни на репарації та відновлення зруйнованої інфраструктури України.

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року і перейшла у фазу повномасштабної війни у лютому 2022 року, спричинила колосальні людські втрати, руйнування інфраструктури та майна, гуманітарну катастрофу. За даними Світового банку, лише станом на кінець 2023 року загальна сума прямої шкоди, завданої економіці та інфраструктурі України, оцінювалася у 486 млрд доларів США [1].

Внаслідок збройної агресії значних втрат зазнало цивільне населення: мільйони осіб були вимушено переміщені, десятки тисяч загинули або отримали поранення. Перед державою постало надзвичайно складне та комплексне завдання – забезпечення справедливого та ефективного відшкодування завданої шкоди жертвам війни, а також відновлення зруйнованої інфраструктури та соціально-економічної системи.

Відповідно до засад міжнародного та національного права, держава-агресор і безпосередній заподіювач шкоди зобов'язані у повному обсязі компенсувати завдані збитки. Цей імператив закріплений у нормах міжнародного гуманітарного права та знайшов відображення у чинному законодавстві України. Водночас реалізація права на репарацію в умовах триваючої збройної агресії супроводжується численними правовими, процедурними та практичними викликами.

З одного боку, Україна розбудовує національну систему компенсацій для постраждалих громадян, запроваджуючи, зокрема, програму «Відновлення» та реалізуючи положення спеціального закону щодо компенсації за зруйновані житлові об'єкти. З іншого боку, міжнародне співтовариство докладає зусиль для формування комплексного механізму відшкодування збитків на глобальному рівні – шляхом функціонування Міжнародного реєстру збитків, створеного під егідою Ради Європи, та опрацювання моделі спеціального компенсаційного фонду. Паралельно активно розробляються інструменти притягнення до

кримінальної відповідальності осіб, винних у плануванні, підготовці та розв'язанні агресивної війни, зокрема через ініціативу створення Спеціального міжнародного трибуналу для розслідування злочину агресії.

Доцільно розпочати з аналізу міжнародно-правових засад відповідальності за завдану війною шкоду. Загальновизнаним принципом міжнародного права є обов'язок держави, яка вчинила міжнародно-протиправне діяння, повністю відшкодувати завдані збитки. Збройна агресія кваліфікується як одне з найтяжчих порушень Статуту ООН і тягне за собою міжнародно-правову відповідальність держави-агресора.

У контексті збройних конфліктів цей імператив закріплений у нормах міжнародного гуманітарного права: стаття 3 Гаазької конвенції IV 1907 р. [2] та стаття 91 Додаткового протоколу I 1977 р. до Женевських конвенцій [3] прямо встановлюють, що держава, яка порушує закони та звичаї війни, зобов'язана компенсувати завдані збитки. Таким чином, Російська Федерація як держава, що вчинила акт агресії проти України всупереч нормам міжнародного права, несе обов'язок повної репарації за всі наслідки своїх незаконних дій.

У системі загального міжнародного права діє доктрина повної репарації: держава-правопорушник зобов'язана відновити становище, яке існувало до правопорушення (*status quo ante*), а у випадку неможливості реституції – компенсувати його еквівалент. Цей принцип закріплено у класичному рішенні Постійної палати міжнародного правосуддя у справі «Фабрика в Хожуві» (1928) [4] та кодифіковано у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (Комісія міжнародного права ООН, 2001) [5]. Отже, з позицій міжнародного права Російська Федерація зобов'язана відшкодувати Україні та її громадянам усі збитки, заподіяні актом агресії та супутніми воєнними злочинами.

Визнання цього зобов'язання міжнародною спільнотою знайшло відображення в офіційних актах універсальних і регіональних організацій. Генеральна Асамблея ООН у резолюції ES-11/5 від 14 листопада 2022 р. [6] підтвердила необхідність створення міжнародного механізму репарацій за завдані агресією РФ збитки та рекомендувала заснувати міжнародний реєстр збитків для документування доказів і заяв на відшкодування. У травні 2023 р. під егідою Ради Європи та за участі понад 40 держав було офіційно створено Реєстр збитків, завданих агресією РФ проти України (Register of Damage, RD4U) як перший інституційний елемент майбутнього компенсаційного механізму [7]. Мандат Реєстру полягає у збиранні, систематизації та збереженні інформації про завдану з 24 лютого 2022 р. шкоду з метою подальшого розгляду таких вимог у межах діяльності компенсаційної комісії чи фонду. Цим самим міжнародне співтовариство не лише підтверджує принцип відповідальності РФ за воєнні збитки, а й вживає практичних заходів для реалізації права потерпілих на репарації.

Важливим елементом міжнародно-правових підходів є також ініціатива забезпечити індивідуальну кримінальну відповідальність вищого керівництва держави-агресора за злочин агресії. Оскільки Міжнародний кримінальний суд через юрисдикційні обмеження не може розглядати справи щодо агресії проти України (РФ не є учасницею Римського статуту, а Рада Безпеки ООН не передавала ситуацію до МКС), було висунуто ідею створення Спеціального міжнародного трибуналу. У 2023–2024 рр. при Раді Європи та за підтримки ЄС і низки держав було розроблено правові інструменти його заснування. Станом на середину 2025 р. досягнуто політичної домовленості: 9 травня 2025 р. у Львові міністри закордонних справ підтримали пакет установчих документів трибуналу, а 24 червня 2025 р. Комітет міністрів Ради Європи фактично розпочав процедури зі створення суду [8]. Мандат цього трибуналу передбачає притягнення до кримінальної відповідальності найвищих політичних і військових керівників РФ, відповідальних за планування, підготовку та розв'язання агресії.

Українське законодавство в свою чергу також чітко закріплює положення про відповідальність держави-агресора за завдану воєнну шкоду. Ще у 2014 році, реагуючи на окупацію Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей, Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» № 1207-VII від 15 квітня 2014 р. [9]. У частині дев'ятій статті 5 цього Закону прямо зазначено: «Відшкодування матеріальної

та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію». Крім того, частина десята цієї ж статті встановлює, що Україна не несе відповідальності за протиправні дії окупаційної адміністрації РФ на захоплених територіях. Таким чином, на рівні національного права імперативно закріплено принцип, відповідно до якого усі збитки, заподіяні збройною агресією та окупацією, підлягають відшкодуванню саме Російською Федерацією, тоді як завдання української держави полягає у сприянні фіксації шкоди та організації механізмів її стягнення з агресора.

Водночас законодавець передбачив і внутрішні механізми підтримки постраждалих осіб, зокрема в контексті терористичних актів, що було особливо актуально на початковому етапі збройного конфлікту, коли правовий режим на сході України визначався як антитерористична операція. Так, стаття 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» (2003 р.) [10] встановлює, що відшкодування шкоди, заподіяної громадянам терористичним актом, здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України з наступним пред'явленням регресної вимоги держави до винних осіб (організаторів теракту). Теоретично ця норма могла застосовуватися до осіб, постраждалих від воєнних дій 2014–2021 рр. на сході України, однак на практиці її реалізація була малоефективною, оскільки закон не містив чіткого порядку оцінки та відшкодування збитків у контексті збройної агресії.

З початком широкомасштабної агресії у 2022 році законодавчі акценти змістилися в бік розроблення спеціальних нормативно-правових актів, спрямованих на системну фіксацію воєнних збитків та оперативне надання компенсацій постраждалим громадянам, із перспективою подальшого стягнення відповідних сум з РФ у межах міжнародних репараційних механізмів. Від перших днів повномасштабного вторгнення урядом України було запроваджено комплексну систему документування завданої шкоди.

Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326 затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [11], яким встановлено методику обчислення прямих втрат у різних сферах (інфраструктура, підприємства тощо) та визначено уповноважених суб'єктів збору інформації – обласні військові адміністрації та Київську міську військову адміністрацію, які здійснюють облік втрат підприємств недержавної форми власності на підконтрольних територіях.

Постанова КМУ від 26 березня 2022 р. № 380 запровадила Порядок збору, обробки та обліку інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно громадян і бізнесу внаслідок бойових дій [12]. Вона передбачає можливість подання повідомлень про зруйноване житло через застосунок «Дія» або безпосередньо до органів місцевого самоврядування, а також створення Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна.

Додатково Постановою КМУ від 19 квітня 2022 р. № 473 було затверджено Порядок проведення комісійного обстеження пошкоджених об'єктів та фіксації руйнувань, що забезпечило уніфікацію підходів до документування збитків [13]. Зазначені нормативні акти спрямовані на систематизацію та юридично належну фіксацію кожного випадку завдання шкоди, що є необхідною передумовою для подальших компенсаційних процедур як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Наступним важливим етапом розвитку національної правової бази у сфері відшкодування воєнних збитків стало ухвалення спеціального законодавчого акта, який безпосередньо регулює порядок компенсації знищеного або пошкодженого житла громадян. 23 лютого 2023 р. Верховна Рада України прийняла Закон України № 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України», який набрав чинності 22 травня 2023 р. [14].

Закон № 2923-IX запровадив державну систему надання грошової компенсації або житлових сертифікатів громадянам України, чиє житло було зруйноване чи пошкоджене внаслідок бойових дій, терористичних актів або диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації. Принципово важливо, що дія цього Закону поширюється виключно на об'єкти житлової нерухомості (квартири, приватні житлові будинки, садові та дачні будинки) і стосується житла, яке станом на 24 лютого 2022 р. перебувало на підконтрольній уряду України території. Об'єкти, розташовані на тимчасово окупованих територіях на момент повномасштабного вторгнення, під дію Закону не підпадають.

Коло отримувачів компенсації чітко визначене: це фізичні особи – громадяни України, які є власниками або інвесторами відповідного житла, включаючи їхніх спадкоємців. Натомість іноземці, особи без громадянства та юридичні особи не мають права подавати заяви до Державного реєстру пошкодженого та знищеного майна. Закон також не передбачає компенсації за зруйноване комерційне (нежитлове) майно чи рухомі речі громадян.

Окремо встановлено, що об'єкти, які підлягають відновленню, компенсуються в межах державної програми «Відновлення», тоді як за повністю знищене житло компенсація надається відповідно до спеціальної процедури, визначеної цим Законом. Обмеження стосуються також осіб, щодо яких застосовано санкції, та осіб, засуджених за колабораціонізм або інші злочини проти національної безпеки – вони не мають права на отримання компенсації.

Закон № 2923-IX детально регламентує порядок подання заяв та їх розгляду. Для цього при органах місцевого самоврядування (або військових адміністраціях) створюються спеціальні Комісії з розгляду питань надання компенсації. Заява подається громадянином через застосунок «Дія» або у ЦНАП у електронній чи паперовій формі під час дії воєнного стану або протягом одного року після його припинення на відповідній території. Після реєстрації заяви проводиться обстеження об'єкта та оцінка збитків (за потреби – повторно), після чого Комісія ухвалює рішення про надання або відмову в компенсації.

Виплата компенсації здійснюється у двох формах: 1) перерахування коштів на спеціальний рахунок отримувача з цільовим призначенням – фінансування будівництва або придбання нового житла; 2) надання житлового сертифіката – документа, що дає змогу оплатити придбання нового житла, у тому числі об'єктів, будівництво яких заплановане у майбутньому.

Виплата грошових коштів на власний рахунок без цільового використання не передбачена – законодавець заклав механізм, спрямований виключно на забезпечення постраждалих новим житлом замість втраченого.

Разом з тим, Закон № 2923-IX не вирішує питання відшкодування моральної (немайнової) шкоди або шкоди життю і здоров'ю громадян, які постраждали внаслідок війни. Значна кількість осіб зазнала каліцтв, психологічних травм або втратила рідних, однак спеціального механізму компенсації цих видів шкоди наразі не створено.

Питання компенсації шкоди здоров'ю та моральної шкоди на даному етапі можуть вирішуватися шляхом судових позовів або через майбутні державні фонди допомоги, однак на момент підготовки цього дослідження законодавчо воно ще не врегульоване.

Таким чином, правове регулювання відшкодування воєнної шкоди в Україні ґрунтується на двох головних засадах: по-перше, стратегічній – Російська Федерація має нести повну матеріальну відповідальність за завдані війною збитки (цей принцип закріплено у законодавстві про окуповані території та інших актах); по-друге, тактичній – Україна впроваджує тимчасові механізми підтримки постраждалих власними ресурсами (житлові компенсації, програми ремонту пошкодженого житла тощо), з розрахунком на покриття цих витрат за рахунок репарацій у майбутньому.

Ще одним важливим механізмом реалізації права на відшкодування є судовий захист: постраждалі особи звертаються до національних судів із позовами до Російської Федерації про стягнення завданої матеріальної та моральної шкоди.

Формування такої практики розпочалося ще після 2014 року, однак масового характеру вона набула після 2022 року, коли виникла потреба у правовому реагуванні на численні

випадки загибелі, поранення та руйнування майна цивільного населення. Ці справи піднімають складні юридичні питання, насамперед щодо юрисдикційного імунітету іноземної держави. Згідно з усталеними нормами міжнародного права (*par in parem non habet imperium*), держава користується імунітетом від юрисдикції судів іншої держави, за винятком випадків, коли вона прямо погоджується на розгляд спору або коли спір стосується комерційної діяльності чи локальних деліктів. Воєнні дії традиційно кваліфікувалися як суверенна діяльність, захищена імунітетом.

Українські суди зайняли новаторську та прецедентну позицію, мотивуючи її безпрецедентністю агресії та принципом справедливості. Поворотним моментом стали: Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14 квітня 2022 р. у справі № 308/9708/19 [15], Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 р. у справі № 635/6172/17 [16].

У цих рішеннях найвища судова інстанція фактично визнала, що Російська Федерація не може посилається на державний імунітет у справах про відшкодування шкоди, завданої їй актом агресії проти України. Верховний Суд обґрунтував таку позицію тим, що РФ, вчинивши акт агресії та грубі порушення міжнародного права, включно з ознаками геноциду українського народу, зловжила своїм правом на імунітет, а отже, не може очікувати відмови українських судів у здійсненні правосуддя на її користь. Додатково було зазначено, що Європейська конвенція про державний імунітет 1972 р. та Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 р. передбачають можливість обмеження імунітету у випадках завдання шкоди на території держави суду, якщо ця шкода стосується життя, здоров'я чи майна фізичних осіб [15; 16]. Таким чином, українські суди дійшли висновку, що позови громадян України до РФ про компенсацію завданої війною шкоди підлягають розгляду незалежно від заперечень відповідача щодо імунітету.

Водночас проблема виконання таких рішень досі залишається актуальною. Примусове виконання в Україні ускладнене відсутністю доступних активів РФ: дипломатичні будівлі користуються імунітетом, а комерційні активи вже конфісковані державою. Тому фактичне стягнення присуджених сум наразі практично неможливе. Проте суди підкреслюють, що ключовим завданням на даному етапі є встановлення юридичного факту завдання шкоди та визнання права позивача на відшкодування, навіть якщо негайна виплата неможлива.

У зв'язку з цим в Україні активно обговорюється ідея створення державного компенсаційного фонду для виконання рішень національних судів за рахунок бюджету з подальшим стягненням цих сум з РФ у міжнародному порядку. Така модель передбачає, що держава виплачуватиме громадянам присуджені кошти зараз (у межах наявних ресурсів), а надалі включатиме ці суми до загальних репараційних претензій до держави-агресора. Наразі цей механізм не запроваджений, однак вже є поодинокі випадки, коли рішення судів направляються до казначейства для виплати на підставі Закону України «Про гарантії виконання рішень суду», трактуючи їх як зобов'язання держави. Така практика є дискусійною і потребує окремого нормативного врегулювання.

Судові рішення у справах проти РФ мають також важливе доказове та політичне значення. Кожне рішення українського суду, яке містить детальний опис є юридично значущим документом, що може бути використаний як доказ у міжнародних судах або компенсаційних комісіях. Крім того, вони чинять моральний та політичний тиск на РФ: навіть якщо рішення ігноруються, загальна сума боргу поступово накопичується, фіксуючи масштаб відповідальності агресора.

Таким чином, хоча відповідні позови не приносять негайного матеріального результату, вони виконують функцію відновлення справедливості, надаючи постраждалим відчуття визнання їхнього права на захист. У перспективі ці рішення можуть бути інтегровані до міжнародного репараційного механізму – шляхом включення до матеріалів Міжнародної компенсаційної комісії, яка систематизує й підтверджує такі вимоги для подальшого стягнення з агресора.

Незважаючи на активні заходи України щодо надання допомоги постраждалим громадянам, а також використання судових механізмів захисту прав як фізичними, так

і юридичними особами, повне відшкодування збитків, завданих війною та оцінюваних у трильйони доларів США, є можливим виключно за рахунок ресурсів держави-агресора та за умови консолідованої підтримки міжнародної спільноти. У зв'язку з цим паралельно з національними програмами формується міжнародний компенсаційний механізм, контури якого вже окреслюються навколо діяльності Міжнародного реєстру збитків (Register of Damage, RD4U) [7] та перспективи створення Міжнародного компенсаційного фонду/комісії.

RD4U, створений у 2023 р. під егідою Ради Європи, наразі виконує функцію своєрідного депозитарію доказів та заяв. Секретаріат Реєстру, розташований у Гаазі, приймає від України та інших держав-учасниць інформацію про задокументовані випадки шкоди, класифікує їх за відповідними категоріями та зберігає до моменту створення інституції, уповноваженої ухвалювати рішення про компенсацію [7]. Ідея полягає в тому, що на основі даних Реєстру в майбутньому функціонуватиме Компенсаційна комісія або інший спеціалізований орган, який розглядатиме кожну претензію індивідуально та визначатиме розмір належної виплати. Створення такого органу потребуватиме укладення окремої міжнародної угоди.

Необхідність створення міжнародного механізму репарацій офіційно закріплена у резолюції Генеральної Асамблеї ООН ES-11/5 від 14 листопада 2022 р. [6], у якій державам рекомендовано у співпраці з Україною напрацювати відповідну систему відшкодування збитків. Наразі тривають переговори щодо моделі цього механізму: розглядаються як варіанти багатосторонньої угоди під егідою ООН або іншої міжнародної організації, так і можливість створення кількох взаємопов'язаних інструментів.

Основним залишається питання джерел фінансування виплат. Міжнародна практика свідчить, що ефективні репараційні механізми діяли тоді, коли забезпечувався гарантований фінансовий ресурс з боку держави-правопорушника. Хрестоматійним є приклад Компенсаційної комісії ООН у справі Іраку: після війни 1991 р. Рада Безпеки ООН зобов'язала Багдад спрямовувати частину доходів від експорту нафти до спеціального фонду, з якого протягом 30 років було виплачено понад 52 млрд доларів США репарацій за 1,5 млн затверджених вимог, зокрема Кувейту [17].

У випадку Російської Федерації подібний шлях є заблокованим через використання Москвою права вето в Раді Безпеки ООН. Тому опрацьовується інший підхід – залучення заморожених активів РФ за кордоном. Станом на 2022 рік у США, ЄС, Великій Британії та інших юрисдикціях заморожено російські державні активи, включно із золотовалютними резервами Центрального банку РФ, на сотні мільярдів доларів, а також активи підсанкційних компаній та олігархів. Україна спільно з державами-партнерами досліджує правові механізми спрямування цих коштів на відбудову країни як форми репарацій [18].

Окрім наведеного прикладу Іраку, варто згадати Еритрейсько-Ефіопську комісію з претензій, створену відповідно до мирної угоди 2000 р. для розгляду взаємних вимог щодо збитків, завданих у війні 1998–2000 рр. У 2009 р. ця арбітражна комісія ухвалила рішення про виплату компенсацій: Еритреї – 161 млн доларів США, Ефіопії – 174 млн доларів США, а також присудила окремі компенсації постраждалим фізичним особам [19]. Хоча виконання цих рішень було ускладнене відсутністю механізму примусового стягнення, сам факт встановлення юридичного обов'язку виплат підтверджує можливість реалізації подібних підходів і в сучасних умовах.

Для України цей досвід особливо показовий, оскільки аналогічна комісія може бути створена як за результатами мирної угоди, так і шляхом багатостороннього міжнародного договору без участі держави-агресора. Наразі міжнародний механізм перебуває на початковій стадії – прийому заяв через RD4U. Попереду складні переговори щодо правової форми та юрисдикції компенсаційної установи, участі у ній різних держав, а також визначення статусу рішень.

Отже, міжнародний компенсаційний механізм для України покликаний охопити всі види шкоди – від втрати життя та здоров'я до руйнування житла, підприємств і навколишнього середовища – з перспективою комплексного відшкодування за рахунок держави-агресора.

Насамкінець необхідно підкреслити, що репарації та компенсаційні виплати мають не лише фінансовий, але й політичний вимір. У більшості випадків вони стають складовою комплексних домовленостей щодо припинення війни чи нормалізації відносин. Для України найбільш імовірним є сценарій примусових репарацій без згоди РФ – шляхом створення міжнародного механізму та використання заморожених російських активів. Альтернативним сценарієм може стати добровільне визнання боргів новою владою у РФ у разі зміни політичного режиму, за аналогією із виплатами Західної Німеччини після 1945 року. Втім, незалежно від того, яким буде фінальний механізм, стратегія України та її партнерів уже зараз полягає у фіксації всіх збитків, наданні максимально можливої допомоги потерпілим і створенні юридичних передумов для майбутнього масштабного процесу справедливості.

Висновок. Здійснений аналіз показує, що забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ, є складним багаторівневим процесом, який охоплює національні та міжнародні механізми, нормативно-правові та судові інструменти. Україна протягом 2022–2025 рр. сформулила базові правові засади для притягнення агресора до матеріальної відповідальності – як на рівні декларацій, так і на рівні конкретних законів і програм допомоги постраждалим. Прийняття спеціального закону про компенсацію зруйнованого житла, запуск реєстрів збитків, програми «Відновлення», звільнення від судових зборів позивачів до РФ тощо – все це свідчить про прагнення держави вже зараз реагувати на потреби жертв війни і готуватися до великої репараційної кампанії. Механізми відшкодування, які наразі діють, мають переважно внутрішній характер і фінансуються ресурсами України та міжнародних донорів. Проте вони інтегровані з майбутнім міжнародним режимом – через збір доказів, координацію з Міжнародним реєстром збитків, правове закріплення того, що кінцева відповідальність лежить на РФ. Вже сьогодні тисячі громадян скористалися можливістю подати свої вимоги про компенсацію, що створює підґрунтя для подальшого їх задоволення. Поступово окреслюються і міжнародні механізми: відкрито Реєстр збитків, досягнуто домовленостей про Спеціальний трибунал щодо агресії, напрацьовуються моделі компенсаційного фонду. Принципово важливо, що світове співтовариство підтримує Україну в цьому питанні – резолюції ООН та рішення Ради Європи засвідчили готовність притягнути РФ до відповідальності фінансово.

Історичний досвід переконливо свідчить, що ситуація, в якій опинилася Україна, хоча й унікальна за масштабом завданих збитків, однак не є безпрецедентною за своєю сутністю. Міжнародна практика вже напрацьовувала низку механізмів, які довели свою ефективність і можуть бути адаптовані до сучасних умов: створення міжнародних комісій з арбітражними повноваженнями, використання заморожених активів держави-агресора, а також залучення широкої коаліції держав для фінансування відбудови постраждалої країни.

З огляду на триваючий характер агресії, процес відшкодування воєнних збитків є неминуче тривалим у часі, однак уже сьогодні закладаються необхідні інституційні та доказові підвалини, які після завершення воєнних дій дадуть змогу у стислі строки реалізувати право потерпілих на компенсацію.

Основним чинником успіху стане не лише формальне визнання обов'язку агресора, але й фактичне стягнення коштів та їх справедливий розподіл. Досягнення цього результату потребує скоординованих зусиль України та міжнародної спільноти, спрямованих на створення юридично дієвого механізму примусового залучення активів Російської Федерації для виплат постраждалим.

У разі успішної реалізації така модель стане яскравим втіленням принципу міжнародного права про невідворотність відповідальності держави-агресора та важливим прецедентом для зміцнення глобальної системи колективної безпеки.

Список використаних джерел:

1. World Bank Group. Оновлена оцінка потреб України на відновлення та відбудову. 2024. 15 лютого. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released>.

2. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. Гаага, 18 жовтня 1907 року. Дата набрання чинності для України: 24.08.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text.

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I). 8 червня 1977 року. Дата підписання Україною: 12 грудня 1977 р. Дата набрання чинності для України: 25 липня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

4. Chorzów Factory case. Permanent Court of International Justice. 1928. URL: <https://www.ilsa.org/Jessup/Jessup17/Batch%201/FactoryAtChorzow.pdf>.

5. Комісія міжнародного права ООН. Відповідальність держав за міжнародні протиправні дії. 2001. 25 травня 2016 р. URL: <https://fsfr.org/2016/05/25/%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2-%D0%B7%D0%B0-%D0%BC%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4>.

6. Генеральна Асамблея ООН. Резолюція № ES-11/5 «Сприяння здійсненню правового захисту та забезпеченню відшкодування шкоди у зв'язку з агресією проти України». 14 листопада 2022 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU22040>.

7. Реєстр збитків для України (Register of Damage, RD4U). URL: <https://rd4u.coe.int/uk/submit-a-claim>.

8. Україна і Рада Європи уклали Угоду про створення Спеціального трибуналу щодо злочину російської агресії проти України. 26 червня 2025 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-i-rada-uevropi-uklali-ugodu-pro-stvorennya-specialn-98669>.

9. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2014. № 26. Ст. 892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

10. Закон України «Про боротьбу з тероризмом». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2003. № 25. Ст. 180. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>.

11. Кабінет Міністрів України. Постанова «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». 20 березня 2022 р. № 326. Київ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-viznachennya-shkodi-ta-zbitkiv-zavdanih-ukrayini-vnaslidok-zbrojnoyi-agresiyi-rosijskoyi-federaciyi-326>.

12. Кабінет Міністрів України. Постанова «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації». 26 березня 2022 р. № 380. Київ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zbir-obrobku-ta-oblik-informaciyi-pro-poshkodzhene-ta-znishchene-neruhome-majno-vnaslidok-bojovih-dij-teroristichnih-aktiv-diversij-sprichinenih-vijskovoyu-agresiyeyu-380>.

13. Кабінет Міністрів України. Постанова «Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд». 19 квітня 2022 р. № 473. Київ. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-vikonannya-nevidkladnih-robot-shchodo-likvidaciyi-naslidkiv-zbrojnoyi-agresiyi-rosijskoyi-federaciyi-povyazanih-iz-poshkodzhenniyam-budivel-ta-sporud-473>.

14. Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 2023. № 60. Ст. 191. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>.

15. Верховний Суд. Верховний Суд сформулював висновок щодо судового імунітету РФ у справі про відшкодування шкоди, завданої державою-агресором. 23 квітня 2022 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1270169>.

16. Велика Палата Верховного Суду. Стягнення з України відшкодування будь-якої шкоди можливе за умови, що суд установив протиправність діяння саме нашої держави – ВП ВС. 14 червня 2022 р. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1284517/>.

17. Компенсаційна комісія ООН – перспектива фінансування відновлення довкілля в Україні після війни із РФ. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Kompensatsijna-komisiya-OON.pdf>.

18. Воронцова Ю., Слободська Д. Відшкодування збитків цивільному населенню внаслідок війни: які є проблеми. Юридична газета. 2024. № 8 (786). 20 листопада. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/vidshkoduвання-zbitkiv-civilnomu-naselennyu-vnaslidok-viyni-yaki-e-problemi.html>.

19. Косаревиц С. Діяльність Еритрейсько-Ефіопської претензійної комісії: висновки для процесу відшкодування Україні. 7 квітня 2023 р. URL: <https://dc.org.ua/news/diyalnist-erytreysko-efiopskoyi-pretenziynoyi-komisiyi-vysnovky-dlya-procesu-vidshkoduвання-ukrayini>.

